

Překračování hranic

*Zamyšlení nad životem a dílem českého a evropského intelektuála
Bedřicha Loewensteina¹*

František Svátek

Pojem *hranice* má mnoho výměřů: vymezuje se jím teritorium státu či národa, správní či politické jednotky, území jazyka či dialektu, kultury, vědy a jejích jednotlivých disciplín; tedy po výtce fenomény společenské, přesahující jedince – ale také identity osobnosti, meze, kde končím „já“ a začínají „druzí“, ti jiní a jinací. Hranice se mohou jevit jako nezbytný předpoklad přesnosti myšlení (vymezení tématu, stanovení referenčního rámce, vypracování předmětu a metod vědecké disciplíny jako předpoklad jejího konstituování jako vědy mezi jinými vědami atp.), mezinárodního řádu (nedotknutelnost hranic, státní suverenita atd.). Poznávání hranic mého „já“ je podstatným procesem psychologického vývoje každého jedince a je nezbytnou součástí „socializace“, stejně tak jako utváření obrazu sebe sama i druhých, sebe-vědomí a identity. Mohou však být vnímány jako „mez“, jako hranice příliš úzké, příliš „cechovní“ pro komplexní, interdisciplinární studium složitých fenoménů ve vědě a kultuře, příliš omezené a nacionálně předpojaté ve světě mezinárodních vztahů pokračujícího „evropanství“, „mondializace“ či „globalizace“. Konečně i v oblasti psychologie a sebe-vědomí osobnosti a identity se hranice může snadno stát tvrdou skořápkou necitlivého egoismu, pohodlného sebeuspokojení, umrtvením přirozené lidské potřeby zvědavosti, poznávání světů „bez hranic“ i otevírání vlastního „já“ těm druhým, veřejnosti, světu.

1 Na počest sedmdesátin Bedřicha Loewensteina (nar. 20. června 1929) vydaly Ústav pro soudobé dějiny a Historický ústav AV ČR jako společnou publikaci jubilejní spis *Bedřich Loewenstein: Překračování hranic* aneb zprostředkovatel/Grenzüberschreitungen oder der Vermittler (k vydání připravil Vilém Prečan. Praha–Brno 1999, 367 s.), do něhož přispělo čtrnáct zahraničních a dvanáct domácích autorů. Loewensteinův životní příběh a dílo představují významný článek české historiografie druhé poloviny dvacátého století, zároveň však podstatně překračují její hranice. Přesně a všestranně to vyložil František Svátek ve své úvaze *Překračování hranic*, kterou zde přetiskujeme a jež uzavírá uvedený jubilejní spis. Akademická rada AV ČR udělila Bedřichu Loewensteinovi k jeho sedmdesátinám Čestnou medaili Františka Palackého za zásluhy ve společenských vědách.

Mezi historiky, kteří mají velkou úctu k řemeslu, technice, přísné akribii v práci s prameny, k empirickým a kontrolovatelným postupům heuristiky, analýzy a interpretace, je povědomí hranic „jejich“ disciplíny velmi silné (a v české historiografii zvláště). „Filozofujících“ historiků (i když je to spíše nálepka než kategoriální nebo typologické vymezení, jako běžně užívané označení zde postačí) máme v českém „dějepisu“ velice, velice málo, příslovečně jako šafránu.

Bedřich Loewenstein je pro mne velký český (ale také německý, evropský) historik především proto, že hranice suverénně překračuje, a to téměř ve všech výše naznačených významech. Nalézal klíče k otevírání nových oblastí vědění právě díky odvaze nerespektovat „cechovní“ hranice, které oddělovaly historiografii (opět především českou) od filozofie, sociologie, politických věd a filozofie politiky, ale také hranice mezi Čechy a Němci, Čechy a Židy, Němci a Židy, a těmi všemi a „Evropany“, hranice mezi historií jako akademickou a téměř „soukromou“ katedrovou vědou a věcí veřejnosti (v Habermasově smyslu pojmu „veřejnost“ a se silným vědomím toho, co znamená „diagnóza doby“ jako výzva pro intelektuály, pro myslící a kritickou teorii), ale také hranice mezi vědou a ideologií, vědou a propagandou či instrumentálním vyřízením „společenské objednávky“. Dokonce i v autobiografických, vzpomínkových výpovědích je nezvykle upřímný a překvapivě sebeodhalující, jde pod kůži a za hranici „já“.

Historik dějepiscectví by ho patrně zařadil do souvislostí s tradicí německé školy „duchovních dějin“ (*Geistesgeschichte*), dějin především idejí, ale také ideologií, projektů, utopií a jejich selhání, společenských vizí. Skutečně, probíráme-li se jednotlivými položkami bibliografie jeho prací, najdeme v jeho „učednických letech“ velké vlivy četby literatury hlavně německé a zájem o otázky *svobody ducha*. Svědčí o tom samo vymezení prvního velkého badatelského záměru, když se po absolvování filozofické fakulty v Praze stal vědeckým pracovníkem Historického ústavu ČSAV a vzal na sebe závazek studovat ideové klima předbřeznového Německa, a zejména německého liberalismu první poloviny 19. století na příkladu „Mladého Německa“. Týká se to i témat z dějin Německa sjednocujícího se „krví a železem“ v druhé polovině 19. století.² Loewensteinova politická a intelektuální biografie Bismarcka, psaná v druhé polovině 60. let, neztratila cenu nejen v rovině biografické, ale především jako interpretace „velkých“ německých dějin, s pozoruhodným záběrem do dějin politických idejí a ideologií i výkladů politického rozhodování a úlohy vedoucích osobností (porovnejme generalizující pasáže této biografie s pozdějším obecným Loewensteinovým pojednáním)³.

Výsledky intenzivní a rozsáhlé četby věnované především Německu jsou uloženy v anotacích, recenzích a brzy již v článcích a pojednáních zejména v *Československém časopise historickém* či cizojazyčném sborníku *Historica* (vydával Historický ústav ČSAV) od počátku šedesátých let. Jsem přesvědčen, že za obrovskou prací recepce a promýšlení textů diskursu doby, kdy se rodila koncepce lidských práv, střetávala se různá pojetí svobody a demokracie, státu a národa, revoluce činu a revoluce ducha, nemohla být jen

2 Odkazují na Loewensteinovu bibliografii v jubilejním sborníku s výjimkou několika titulů, které by snad mohly uniknout pozornosti a které pokládám za důležité.

3 „Subjektivní činitel“ v dějinách, [část] 1-2. In: *Filosofický časopis*, č. 4-5 (1991), s. 539-548, 739-754; též německá varianta Vom Subjektiven in der Geschichte. In: *Geschichte und Psychologie*, Pfaffenweiler, Centaurus 1992, s. 59-74.

školská píle a badatelská disciplína, onen proslulý „sicflajš“, nýbrž potěšení z poznávání, silný pud intelektuální zvědavosti, kterou znali velcí renesanční myslitelé (Machiavelliho večerní setkávání s velikány minulosti). Později, u příležitosti některých uveřejněných Loewensteinových přehledů a bilancí literatury (například o fašismu, kolem let 1966–1969) se objevila tu a tam výtka, že jeho výběru literatury a jeho komentářům a glosám chybí – přes úctyhodný rozsah, či snad právě kvůli tomu – systematičnost, „červená nit“, schéma; jsou prý proto málo přehledné a podobají se labyrintu. Píši to s vlastní vzpomínkou na článek, který jsem u Bedřicha Loewensteina vyjednal pro tehdy vycházející *Revue dějin socialismu* a který byl přetištěn v knize *Středověk dvacátého století* v roce 1969 spolu s jinými časopiseckými texty; kniha šla již v nastávajícím čase „normalizace“ do stoupy (několik exemplářů se však zachovalo). Při četbě jeho bilance nových studií o fašismu jsem měl střídavě pocity zahanbení, kolik toho neznám, pocity objevu nových oblastí, ale také, doznávám, pocit zmatku a dezorientace.

Dnes si myslím, že zdánlivá nesystematičnost, jakoby náhodnost výběru, měla svou vnitřní logiku, byla promyšlením vlastní „duchovní spirály“, která se sice živila myšlenkami také cizími, avšak vstupovala s nimi v dialog a stoupala vzhůru. Sledovat jeho reflexi vyžadovalo duševní námahu a ochotu číst spolu s ním, objevovat a nacházet v jeho „náhodných“ odkazech inspirativní zdroje. Bedřich Loewenstein, alespoň si to myslím, četl a studoval obrovská kvanta literatury nikoliv z profesionální a existenční povinnosti či z potřeb pěstovat akademickou industrii a vyrábět z děl druhých prefabrikáty pro vlastní dílo a slávu, ale z potěšení z „čistého myšlení“. Rozhodně nepatřil mezi „klíšata na těle Marxe, Freuda a Maxe Webera“, jak označil rutiny akademické filozofie a sociologie Golo Mann v soukromém dopise Loewensteinovi z 6. srpna 1973⁴ právě v souvislosti s vysokým oceněním Loewensteinova eseje *Normativní pojetí civilizace*, kterému pomohl k německému vydání pod titulem *Plädoyer für die Zivilisation* (1972) a napsal pro něj předmluvu. V jiném, předcházejícím dopise Loewensteinovi z 12. října 1971 Golo Mann napsal: „Obrovské vědění používá [esej] ne jako exhibici, nýbrž abyste načrtl dějiny duchovního procesu, jeho variace, odchylky a zvraty.“ A označuje text za „velký esej“, „*nadmíru* poučný, dobře a krásně napsaný“.⁵

Povšimněme si, vzhledem k předmětu naší úvahy o *překračování hranic*, spojení „dobře psát“ odborný text, tedy psát přesně, s pochopením pro odstíny a nuance pojmů, a „krásně psát“, tedy ovládnout umění esejistického stylu. Ovšem i Golo Mann, když uvažoval o vydání v Německu, považoval tento esej za příliš dlouhý a příliš náročný pro literární časopis. Tato výtka nesrozumitelnosti, náročnosti, „šroubování“ myšlenek do nemožnosti, kondenzování myšlenek z obsáhlých komplexů literatury na způsob lisování šťávy z vína se později opakuje u některých recenzentů a celkově v rozpačité reakci čtenářů na české překlady jeho knih vydaných v Německu. Jde ale o jiný, filozofický tvar „historie jako vědy a umění“ (S. Hughes), v Čechách ovšem nezvyklý, záměrně nevnímající a nerespektující hranice mezi esejem a vědeckým pojednáním, mezi stylem vědce a stylem esejisty – naprosto však neklesající do žurnalistiky a slovní ekvilibristiky. Bedřich Loewenstein si koncem šedesátých let vytvořil vlastní styl, který byl úzce svázán s rozšiřováním původní tematiky liberálního myšlení v Německu první poloviny 19. století o nová hlediska.

4 Dopis je otištěn v časopisu *Soudobé dějiny*, č. 6 (1994), s. 815-816.

5 *Tamtéž*, s. 814.

Součástí jeho zorného pole se stal také levý hegelianismus a radikální prostředí porýnského levicového demokratismu, ze kterého vzešel i Marx; mladý Loewenstein tím mimoděk získal určité krytí před hrubými ideologickými tlaky. Ač se nestal marxistou, Marxe studoval a rozuměl mu. Otázky, které si kladl o vztahu demokratismu (i jeho radikálních variant), liberalismu a také raného socialismu, dovolovaly, aby četl i Marxe „v kontextu“, aby se seznámil jak s liberálními proudy politického myšlení, tak se západními kritikami marxismu (tehdy například Iring Fetscher, zřetelný je vliv filozofa a historika ideologií H.-J. Liebera a jiných) i západními neomarxisty. Patrně nejsilněji ho však zaujala frankfurtská „kritická teorie“, zejména Adorno a Habermas. Pomohl sestavit výbor z jejich statí (*Dialektika osvícenství*, 1966) a sám je překládal. Díky širokému a kritickému poznání kontextu dějin idejí, jakož i dějin politických i sociálních, mohl úspěšně využívat i četby Marxe a exegetů i kritiků marxismu. Nesdílím názor až příliš „nálepkovité“ a stručné charakteristiky Josefa Hanzala v knize o českém dějepisectví (1999), který Loewensteinovým pracím z šedesátých let vytyká nadměrné podléhání marxistickým idejím. Na rozdíl od mnoha českých historiků, kteří se před vrchností často zaštiťovali citáty z Marxe, aniž by mu rozuměli, Loewenstein se dokázal s jeho dílem vyrovnávat kriticky již tehdy: nemusel se tedy od marxismu a Marxe odvracet ani v pozdním věku nebo po revoluci 1989. Jedním z jeho posledních otištěných článků je referát z konference o Masarykově *Sociální otázce*, v němž porovnává „původní“ Marxovo myšlení s Masarykovou reprodukcí a kritikou. Ideově však Loewensteinovi byla zřejmě nejbližší orientace liberální. Z německých historiků se dlouhodobě zabýval dílem současného ředitele ústředního německého časopisu *Historische Zeitschrift* Lothara Galla, historika německého liberalismu.

Zhruba od poloviny šedesátých let se Loewenstein soustředil na otázku hledání ideových a psychologických kořenů fašismu, zejména v souvislosti s celou historií evropské „občanské války“ dvacátého století. Okruhy témat – první světová válka, německé myšlení, německá ideologie a válečný zážitek – dokázal propojit (opět bez hranic) a synteticky pojmut jako prolegomena k historické, filozofické a psychologické analýze „fenoménu fašismu“. Současně se ale myšlenkově rozpínal k tématům ještě širším. Protože chápe fašismus především jako fenomén krize evropské civilizace, odpoutává se už i od německého prostředí a – přibližně ve stejné době jako Ernst Nolte, ale s jinou pramennou heuristikou a jinou metodou celoevropské komparace – klade si otázku po povaze občanské společnosti v „moderní době“, o moci a bezpráví, panství a diktatuře. Tehdy se také dostává do centra jeho pozdějšího mnohaletého snažení koncept *moderny*, zařazený a propojovaný s dalšími klíčovými koncepty do celé sítě pojmového postižení procesu přechodu světa do „moderní doby“. (Viz dvě jeho knihy vydané německy, česky vyšel jen *Projekt moderny*.) Ještě obecnější a „nekonečnější“ prostor idejí a představ se mu otevřel tématem civilizace a „občanské společnosti“.

Fašismus je však stále předmětem Loewensteinova zájmu, stává se mu jakýmsi negativním měřítkem „civilizace“, barbarským návratem do středověku, výronem iracionality proti „osvícenské“ linii racionálního vědění a koneckonců i historického optimismu. Loewenstein se před rokem 1968 zabýval mimo jiné myšlenkami „dialektiky osvícenství“ frankfurtské filozofické školy „kritické teorie“ a inspiroval se i psychoanalytickým přístupem ke studiu masových politických hnutí (stať Pudy a politika a jiné).

O rozpětí jeho tematického záběru svědčí okruh časopisů, v nichž publikoval: kromě *Československého časopisu historického* zejména *Filosofický časopis*, *Sociologický časopis*,

Plamen, Orientace, Literární noviny, Listy, Dějiny a současnost, Revue dějin socialismu. Přispíval i do významných sborníků, tak například tehdy zcela ojedinělou studií o „českém pravicovém radikalismu“ za první republiky (na příkladu Nietzscheho stoupence, novináře, politika a diplomata Lva Borského) ve sborníku *Živá i mrtvá minulost* (red. František Graus).

Sám nejvíce vzpomínám na Bedřichovu spolupráci s časopisem *Dějiny a současnost*, kde byl nejprve pravidelným autorem rubriky krátkých metodických i politologických glos, překladatelem úryvků z knih, jež podstatně rozšiřovaly běžný horizont historiků a učitelů dějepisu i studentů, kteří časopis tehdy dosti masově četli, a pak i redakčním kolegou a kritikem došlých příspěvků.

Výbor z těchto menších pojednání a statí připravil pro výše zmíněné knižní vydání s názvem *Středověk dvacátého století*, které padlo pod zášahem „normalizátorů“ (vlastním jeden z hrstky exemplářů, které se rozběhly mezi užší okruh Loewensteinových známých a přátel). Stejný osud čekal sborník, který připravil pod názvem *Fašismus a Evropa* a který byl vydán rovněž koncem roku 1969 jako vnitřní tisk Historického ústavu, s tím rozdílem, že náklad nebyl zničen, ale jen „uložen“ v ústavu a nesměl být distribuován, ani uvolněn pro pracovníky ústavu. Šlo o protokol mezinárodního semináře, který se pod tímto názvem konal v Praze 28.–29. srpna 1969 a který Loewenstein pomáhal organizovat a kde přednesl významný referát. Byla to mimořádná vědecká akce, kterou se československá věda „pět minut po dvanácté“ – po střetu demonstrantů s policií a Lidovými milicemi při prvním výročí invaze 21. srpna počala již „tvrdá normalizace“ – zapojila do komparativního německého a mezinárodního výzkumu fašismu a nacismu, který se tehdy teprve rozvíjel. Čeští referenti, a zejména Loewenstein, si získali uznání a přátelství zahraničních badatelů; navázání kolegiálních styků (byl mezi nimi i Golo Mann) Loewensteinovi usnadnilo zakotvení v pozdějším německém exilu.

Kratší studie o fašismu, německé katastrofě, antisemitismu a nacionalismu publikoval později v Německu a po roce 1990 i v Praze. Kontinuita této práce však byla přetržena a zejména nepřítomnost Bedřicha Loewensteina v Čechách od roku 1979 zavinila, že se ve zdejším ideovém diskursu po převratu 1989 neuplatnil v takové míře jako v šedesátých letech a jak by si nepochybně zasloužil.

Jednou z variant „překračování hranic“ byla vždycky Loewensteinova „angažovanost“, občanská odvaha a nasazení v duchovněných oblastech, které znal a v nichž mohl oslovovat veřejnost nejen zprostředkovaně jako akademický badatel. Patřil mezi přední „veřejné“ české intelektuály (tj. nikoli experty skryté za speciální vědou, nýbrž muže ducha, obračející se mnoha způsoby k veřejnosti), kteří pomáhali vzdorovat moci s opravdu evropským rozhledem a historicky založeným politickým vědomím a vzděláním. V sedmdesátých letech se tato sféra občanské angažovanosti rozšířila: Loewenstein spolupracoval s protikomunistickou opozicí jako „ilegální zprostředkovatel“ spojení se zahraničím, dodavatel režimu nepřijatelných a zabavovaných knih v době, kdy byl zaměstnán na západoněmeckém zastupitelství jako překladatel a dokumentarista pro zpracování tiskových přehledů. Kromě toho byl příspěvatelem a spolupracovníkem samizdatových *Historických studií* (hned v jejich prvním čísle v roce 1978 otiskl své první studie věnované fenoménu bonapartismu a občanské společnosti).

V Německu, kde získal prestižní místo profesora na *Freie Universität* v Berlíně, se se věnoval širší problematice evropské moderny, psal však i aktuální práce o Pražském jaru

a „normalizaci“, podílel se na akcích solidarity s historiky zbavenými místa a možnosti vykonávat svou profesi normálním způsobem (aktivity kolem světových kongresů historiků) a vždy přátelsky přijal každého kolegu z Československa, kterému se poštěsilo dostat se do Západního Berlína. (Mně se to podařilo až na sklonku režimu v roce 1988 s výstavou Karel IV. a Praha, kterou jsem pomáhal jako zaměstnanec Muzea hlavního města Prahy a správce sbírek stěhovat a balit; návštěva v jeho bytě byla velkým zážitkem, tím spíše, že jsem tehdy nepředpokládal, že se může ještě opakovat.)

Několik vzpomínkových statí Bedřicha Loewensteina dokumentuje toto smutné období, v němž hranice zhoustly a překračovat je bylo velice nesnadné: Útržkovité vzpomínky zprostředkovatele (ve sborníku *Dvě desetiletí před listopadem '89*), vzpomínka na Golo Manna Historie pomáhá žít: Golo Mann, 1909–1994 (s výběrem úryvků ze vzájemné korespondence z let 1966–1980). Mezi ně se řadí málo známá, ale nejotevřenější a velice osobní výpověď o životě v totalitní společnosti a problémech „přežívání“ a odporu – vzpomínka na první ženu K životu a dílu Marie Stryjové (*Křesťanská revue*, č. 8 (1997), s. 164–167). Zmiňuje se zde i o své *Trauerarbeit* po opuštění Československa a tragické smrti své ženy Marie Stryjové; bylo to svého druhu „zvládání minulosti“ vlastního života, kterou zpracoval i v nepublikovaném rukopise. Snad jej někdy uveřejní. Byl by to průhled do osobnostní struktury – opět *překročení hranice* – psychického ega podrobeného sebeanalýze historikem, který byl také autorem poučeným o sociálněpsychologických i psychoanalytických metodách.

Už před svým odchodem udivoval přednáškami pro širší veřejnost historiků v Lidové univerzitě (tehdejší „Socialistické akademii“) svým volným zacházením s myšlenkami, metodami a přístupy napříč vědeckými disciplínami, nejvíc asi vstupem historika do oblasti „hlubinné psychologie“, vztahu „pudů a politiky“. Ani ve Spolkové republice, uprostřed existenciálního a materiálního bilancování, Loewenstein nezapomínal na rozšiřování svých badatelských metod a přístupů. Obraz o tom, s jakou suverenitou přecházel „meze“ do sebe uzavřených disciplín (většinou dříve než se „interdisciplinarita“ stala módním slovem), poskytuje výbor z jeho menších statí, příznačně nazvaný *My a ti druzí: Dějiny, psychologie, antropologie* (1997).

Shrme-li řečené: Bedřich Loewenstein dokázal spojovat velmi různorodé fakty a přístupy v kriticko-historickou a filozofickou analýzu „ducha doby“; od zkoumání historického problému uzavřeného v čase a prostoru (liberální Německo před rokem 1848) dospěl metodologicky a myšlenkově k „myšlenkovým sférám“ historikovi obvykle vzdáleným a stále více se vzdalujícím od původního „středu“ historiografie. Zvládl esejistický styl, ale psal i poznámky, glosy, recenze, otiskoval krátké překlady, upozorňoval a informoval širší než jen badatelskou veřejnost. Tato funkce historika Loewensteinova rozhledu měla na konci šedesátých let a ještě před jeho odjezdem do Spolkové republiky význam, který nelze vůbec docenit: zprostředkoval, překládal, vybíral *podstatné pro Dějiny a současnost* a pro časopisy, jako byly *Plamen*, *Orientace*, a v sedmdesátých letech pro samizdat, zvláště pro *Historické studie*.

Odchod do exilu jistě posílil jeho vlastní – a snad i jinými vnímaný – pocit „jinakosti“, možná i jistého světoobčanství a evropanství. S hranicí státu a národního etnika překročil znovu hranice už rodem ne zcela pevně ohraničené, „smíšené“ etnické a národní identity. Hranice mohou doprovázet každého jedince i do exilu jako hranice jazykové, osobní, rodové, kulturní či národní a etnické. Platí tu složitá vnitřní genealogie či „archeologie“

vnitřních identit. U Bedřicha Loewensteina se setkáváme s velice „moderním“ fenoménem: multikulturalitou, mnohostí rolí, v jakých jedinec vystupuje a jaké si do značné míry volí. Loewenstein je, domnívám se, i nadále Čech, který má dcery s Českou původem z Volyně; je také Němec, plynně hovořící kvalitní němčinou a na západoberlínské univerzitě jako německý profesor plně přijímaný a uznávaný; je také žid, nábožensky ovšem formovaný křesťanstvím v Akademické Ymce. Ze všeho nejvíc je však Evropan, který ve svém osobním vývoji předjímá – snad – osudy budoucích evropských migrujících intelektuálů.

Bedřich Loewenstein se radoval z převratu; rád a často zajížděl a zajíždí do Prahy a do Čech, aby přednášel studentům, účastnil se konferencí (většina jeho nových publikací v češtině v 90. letech jsou vedle překladů právě referáty z těchto konferencí). Znovu začal vystupovat „veřejně“ a publikuje v obnoveném časopise *ĎaS*, v *Listech*, v *Přítomnosti*, i ve velkých vědeckých revuích, jako je *Filosofický časopis*, *Sociologický časopis*, *Soudobé dějiny*, *Historický časopis*; vesměs na Loewensteinova stará témata: nacismus, fašismus, antisemitismus. Metodicky je asi nejzajímavější aplikace metod dějin pojmů na „nacistickou revoluci“, na problém revoluce obecně (u našich badatelů téměř absentuje) i v českých zemích (například zrod Československé republiky ve stati uveřejněné v *ČČH* a v brožuře *Revoluce, národ, nacionalismus*, shrnující tři takto zaměřené studie). Ve starších metodických podnětech a exkurzích do nové tematiky jsou zakotveny také studie, které věnoval ve sbornících k počtě jubilujících přátel – Jana Křena (O dějinách a smíchu: Sociálně psychologická úvaha, zvláště o vypravování vtipů v diktaturách), Viléma Prečana (Počátky víry v pokrok) a Milana Otáhalu (Evropská občanská válka 1917–1945).

V bilancích velkých Loewensteinových témat je však u mladších autorů (například u Ivana Šedivého o problematice první světové války v *ČČH* 1998 nebo Jany Svobodové v jejích studiích o antisemitismu) jeho průkopnické dílo připomenuto jen velmi fragmentárně a bez zřetele ke kontinuitě tematické, metodické i interpretační. Jako by přece jen poněkud vypadl z českého povědomí, přestože se i nadále účastní mnoha konferencí a dělí svůj čas mezi práci v Německu (konference s bohemistickou tematikou, zvláště každoroční setkání Collegia Carolina v Bad Wiessee, spolupráce s časopisem *Bohemia* a podobně) a České republice; dokonce se v posledních letech – po odchodu do důchodu a přestěhování z Berlína do klidného prostředí ve Franken – věnuje „české“ problematice více než dříve. Znovu se zabýval několikrát Masarykem a „českou otázkou“, se vzácnou objektivností a umírněností zasáhl do česko-německé a česko-sudetoněmecké debaty. Snad bude sborník k počtě Bedřicha Loewensteina, jehož vydání inicioval Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, razit cestu k lepšímu poznání a uznání skutečně pionýrského významu práce historika, který v přístupu k humanitním a společenským vědám vycházel z potřeby překračovat hranice „cechu historiků“, obnovovat schopnost badatelů i studentů vidět nové světy a známa témata „jinak“. Je to právě tato novost, jinakost, která překvapuje naši intelektuální zvědavost, která způsobuje, že „společnost“, „politika“, „ekonomika“, „kultura“, „mravy a způsob života“ se vytrhují z obvyklých a rutinních souvislostí, ožívuje se zasutý „předmět“ naší vědy, ruší se „specializace“ na co možná nejužší témata a časové periody, obnovuje se dialog se „sousedy“ – vědci jiných způsobů reflexe o člověku v dějinách.